

Ewa Łukaszewicz-Jędrzejewska*

„Efekt motyla”

“*Butterfly effect*”

Po siedemdziesięciu latach od rozgrywającej się od stycznia do początków maja 1945 r. tragicznej misji obrony Wrocławia wiele wątków mających bezpośredni lub pośredni wpływ na decyzję o strategii obrony miasta pozostaje nadal w sferze badań źródłowych. Najcenniejsze z punktu widzenia wiarygodności przekazów są źródła zawarte w dziesięciotomowym dziele *Breslauer Apokalypse 1945* [1]. Kolejnym świadectwem tragedii miasta stała się praca *Echolot: Fuga furiosa* [2]. Obie monografie upadku Wrocławia zostały zredagowane na podstawie niepublikowanych źródeł archiwalnych Bundesarchiv-Militärarchiv znajdujących się we Fryburgu Bryzgowijskim, Imperial War Museum w Londynie, alianckich materiałów dyplomatycznych i wywiadowczych. Ważnymi dokumentami do oceny sytuacji mieszkańców pozostałych w oblężonym mieście stały się relacje świadków, którzy nazywali gauleitera Karla Hankego *Henker von Breslau* („siepaczem z Wrocławia”) [3, s. 200]. Świadcami historii są nie tylko zmuszeni do opuszczenia miasta zwykli mieszkańcy, ale także urzędnicy magistratu, urzędów publicznych, funkcjonariusze partyjni podlegli Hankemu. Charakterystycznym i niezwykle często pojawiającym się motywem jest w tych relacjach uczucie przerażenia wywołane metodami terroru stosowanymi przez gauleitera. Terroru, który w warunkach powszechnego już w upadającej III Rzeszy morale bojowego stawał się nieskuteczny. „Demoralizujące uwagi” według tekstów źródłowych były powszechne nie tylko wśród powołanych do oddziałów *Volksturmu*, ale także często zdarzały w wy-

Seventy years after the tragic defense of Wrocław, lasting from January till the beginning of May 1945, there are many aspects having a direct or indirect impact on the decision concerning the city defense strategy which still remain in the source research sphere. The sources included in the ten-volume work entitled *Breslauer Apokalypse 1945* are the most valuable from the point of view of credibility of materials [1]. Another testimony of the tragedy of the city was the study *Echolot: Fuga furiosa* [2]. Both monographs describing the collapse of Wrocław were prepared on the basis of unpublished archival sources of Bundesarchiv-Militärarchiv located in Freiburg im Breisgau, the Imperial War Museum in London, allied diplomatic and intelligence materials. When assessing the situation of the inhabitants who remained in the besieged town, some important documents are accounts of eyewitness who called Gauleiter Karl Hanke *Henker von Breslau* (“Hangman of Breslau”) [3, p. 200]. The witnesses of history are not only ordinary residents of the city who were forced to leave it, but also officials of the municipality and public offices as well as party functionaries subordinate to Karl Hanke. In these reports a characteristic and unusually frequently appearing motive is the feeling of dread caused by methods of terror which were used by the Gauleiter. The terror which became ineffective in the conditions of the general decline of combat morale of the Third Reich. “Demoralizing comments” according to the source texts were commonplace not only among *Volksturm* troops members, but happened also in statements of front officers, military intelligence officers, clerks – they were punished by death in front of a firing squad preceded by a “dishonour” procedure. *I decided to have no mercy in*

* Akademia Sztuk Pięknych im. Eugeniusza Gepperta we Wrocławiu/The Eugeniusz Geppert Academy of Art and Design in Wrocław.

powiedziach oficerów frontowych, oficerów wywiadu wojskowego, urzędników – karą za nie była śmierć przed plutonem egzekucyjnym poprzedzona procedurą „hańby”. *Postanowiłem porzucić wszelkie opory przed traktowaniem z największą surowością tych, którzy paraliżują albo szkodzą powszechnej woli walki, na skutek bezmyślnych lub nieodpowiedzialnych działań* [3, s. 272–273]. Najbardziej spektakularnym i jednocześnie z propagandowego punktu widzenia – w sytuacji w jakiej znaleźli się obrońcy Festung Breslau – bezsensownym wyrokiem była publiczna egzekucja zastępcy burmistrza Wrocławia Wolfganga Spielhagena¹.

W relacjach wrocławskich ofiar Festung Breslau pojawia się często wątek „szaleństwa”, „megalomanii”, okrucieństwa i nienawiści wyczuwalnej w stosunku Hankego do mieszkańców miasta. Krótką charakterystykę osobowości gauleitera konstruuje Richard Hargreaves [3, s. 201, 503] na podstawie źródeł z *Breslauer Apokalypse 1945*: [...] w większości przypadków nie okazywał on swoim ofiarom żadnego współczucia ani litości [...] w czasie jego rządów stracono w mieście co najmniej 1000 osób. Był w najlepszym razie niezręcznym mówcą, a zazwyczaj w czasie swoich wystąpień publicznych wypadł po prostu okropnie. Był apodyktyczny i często nadużywał swoich stale rosnących uprawnień. Miał zbyt wygórowane poczucie własnej wartości, był wyniosły, jego wystąpienia były brutalne, miał zaciśnięte usta i mówił wymijająco, był „kalką Hitlera” i człowiekiem, który bawił się odgrywanie roli dyktatora [3, s. 271–273].

Ciekawym wątkiem w historii końca III Rzeszy jest próba przeciwstawienia się rozkazowi „Neron” wydanemu przez Hitlera w marcu 1945 r. Ale próby tej nie podjął Karl Hanke, lecz jego przyjaciel Albert Speer. Wprowadzenie w życie rozkazu „Neron” miało spowodować totalne zniszczenie niemieckiej gospodarki, pozostawienie zwycięzcom dziedzictwa w postaci „spalonej ziemi”. Rozkaz ten dotyczył nie tylko substancji związanej z przemysłem, ale także z dziedzictwem kulturowym. Ostatnie miesiące wojny to walka Speera – ministra przemysłu Rzeszy odpowiadającego za realizację rozkazu – z gauleiterami, którzy mieli zamiar ślepo wykonywać rozkazy Hitlera. Konfrontacja postaw racjonalnej oceny sytuacji i ślepego posłuszeństwa wobec tracącego kontakt z rzeczywistością przełomu lat 1944/1945 wodza III Rzeszy to kolejny wątek godny eksploracji.

Celem mojego artykułu jest próba ukazania – w sposób czysto hipotetyczny – psychologicznych przesłanek, które mogły być źródłem tragedii miasta. *Ten, kto obawia się honorowej śmierci, umiera w hańbie* – cytat z wystąpienia Hankego po egzekucji burmistrza Spielhagena stał się mottem dla początku końca gauleitera – haniebnej ucieczki z Festung Breslau [3, s. 41].

Karl Hanke znalazł się w kręgu moich zainteresowań badawczych w 2003 r., w związku z otwarciem przewodu doktorskiego, którego promotorem zgodził się zostać

treating with the greatest severity those who paralyse or harm the common will to fight as a result of thoughtless or irresponsible behaviours [3, pp. 272–273]. The most spectacular and from the propaganda point of view – in the situation of the defenders of Festung Breslau – senseless sentence was a public execution of the Wrocław deputy mayor Wolfgang Spielhagen¹.

Frequent motifs that appear in the accounts of Wrocław victims of Festung Breslau are those of “madness”, “megalomania”, cruelty and hatred that could be sensed in Hanke’s attitude towards the city inhabitants. A brief characteristics of the Gauleiter’s personality was presented by Richard Hargreaves [3, pp. 201, 503] on the basis of the sources from *Breslauer Apokalypse 1945*: [...] in most cases he did not show any compassion or mercy to his victims [...] at least 1000 people were executed in the town during his rule. He was, at best, an awkward public speaker, usually he fared just awfully during his public speeches. He was apodictic and tended to abuse his ever-increasing powers. He held himself in high self-esteem, was haughty, his speeches were brutal, with his lips clenched he spoke evasively and was “Hitler’s copy” who played a dictator’s role [3, pp. 271–273].

One interesting aspect in the history of the end of the Third Reich is an attempt to oppose the “Nero” order that was issued by Hitler in March 1945. This attempt, however, was not made by Karl Hanke but by his friend Albert Speer. The implementation of the “Nero” order was supposed to cause the total destruction of the German economy by leaving “scorched earth” as heritage to victors. This order referred not only to the industrial facilities but also to cultural heritage. The last months of the war were characterized by a fight conducted by Speer – the Reich minister of industry responsible for the order’s implementation – with gauleiters who intended to obey Hitler’s orders blindly. The confrontation of these two attitudes, i.e. a rational assessment of the situation and the blind obedience to the Third Reich leader who was losing touch with the 1944/1945 reality constitutes another aspect worth being explored.

The purpose of my article is an attempt to show – in a purely hypothetical way – psychological reasons that could be the source of the tragedy of the city. *He who fears death with honour, dies in dishonour* – this quotation from Hanke’s speech after the execution of mayor Spielhagen became a motto for the beginning of the end of the Gauleiter – a dishonourable escape from Festung Breslau [3, p. 41].

Karl Hanke appeared in the circle of my research interests in 2003 in connection with the opening of the PhD program whose supervisor was Professor Janusz Dobesz. The first piece of advice that the Professor gave me was the following: *Writing must give you a pleasure or at least some fun*. The issue of “fun” – especially in the context of the theme of the future dissertation – seemed slightly controversial to me. However, after several seminar meetings

¹ Powodem była „defetystyczna” postawa, próba uratowania rodziny oraz planowana przez Spielhagena zmiana miejsca pracy – ucieczka do Berlina.

¹ The reason was a “defeatist” attitude, an attempt to save the family and Spielhagen’s intention to change the workplace as he planned to do through his escape to Berlin.

prof. Janusz Dobesz. Pierwsza zasada, którą przekazał mi Profesor, brzmiała następująco: *Pisanie musi ci sprawiać przyjemność albo przynajmniej bawić*. Kwestia „zabawy” – szczególnie w kontekście tematu przyszłej dysertacji – była dla mnie nieco kontrowersyjna. Jednak po kilku seminaryjnych spotkaniach nabrała nowego znaczenia – tajemnicy, którą mogę odkryć, wątku, który mogę rozwinąć, sytuacji, którą mogę wykreować, a następnie poddać weryfikacji podczas kwerendy źródłowej. Taka koncepcja pracy była bliska cenionej przeze mnie anglosaskiej metodologii badania środowiska kulturowego. Pozwalała ukazać obiekt w jak najszerszym kontekście, rozwinąć kontrowersyjne hipotezy i bronić ich z wykorzystaniem dostępnych źródeł, dawała autorowi szansę na dużą samodzielność.

Moją pierwszą publikacją i jednocześnie pierwszą próbą zmierzenia się z biografią Karla Hankego był artykuł *Wrocławska rezydencja gauleitera Karla Hanke* [4] opisujący historię budowy wrocławskiej służbowej rezydencji gauleitera Dolnego Śląska, przy ulicy Akacjowej 17/19 (Akazien Alle)². Podczas kwerend źródłowych, a także podczas prywatnych rozmów z wrocławianami przekonałam się, jak nikła była znajomość faktów z życiorysu człowieka, który dowodząc obroną Festung Breslau, doprowadził do zagłady miasta. W powszechnej świadomości gauleiter Karl Hanke funkcjonuje tylko jako kat miasta. Praktycznie nie spotkałam się z przejawami chęci bliższego poznania biografii tego człowieka, poznania okoliczności i przesłanek, którymi kierował się podczas obrony miasta, stosując strategię „spalonej ziemi”³. Wrocław, który w sierpniu 1944 r. został ogłoszony twierdzą, był od 16 lutego 1945 r. bezlitośnie niszczone równocześnie przez niemiecką załogę i przez artyleryjski ostrzał okrążających miasto wojsk 1. Frontu Ukraińskiego pod dowództwem marszałka Iwana Koniewa. Walki w ruinach twierdzy trwały aż do 6 maja – Berlin upadł wcześniej. Ucieczka z miasta jeszcze przed kapitulacją – okryty tajemnicą odlot z lotniska powstałego po wyburzeniu kwartałów zabudowy obecnego placu Grunwaldzkiego – kończył wrocławski wątek biografii Karla Hankego.

W poszukiwaniu historii

Artykuł jest próbą subiektywnej interpretacji jednego z autentycznych wątków z prywatnego życia Karla Hankego i powiązania go z decyzją o zniszczeniu historycznego – ponad siedemsetletniego miasta, którego miał zostać obrońcą.

Starałam się odpowiedzieć na pytanie, jakie przyczyny zadecydowały o tym, że urzędnik partyjny bez doświadczenia wojskowego, wieloletni osobisty sekretarz

it acquired a new meaning – a mystery that I can discover, a topic I can develop, a situation I can create and then verify during the source query. This research concept was close to the Anglo-Saxon methodology of cultural environment research, which I appreciated a lot. It enabled me to show an object in the broadest possible context, to develop controversial hypotheses and to defend them using the existing data sources and it also gave a chance to be independent as an author.

My first publication and at the same time the first attempt to deal with Karl Hanke's biography was the article *Wrocław residence of Gauleiter Karl Hanke* [4] describing the history of building the Wrocław official residence of Lower Silesia Gauleiter situated at 17/19 Akacjowa Street (Akazien Alle)². During the source queries, as well as during individual conversations with Wrocław inhabitants, I learned that the knowledge of the biographical facts about the man who, while commanding the defense of Festung Breslau, led to the destruction of the city, was very limited. In the general awareness of the society Gauleiter Karl Hanke functions only as the hangman of the city. In practice I have never encountered any manifestations of willingness to know the biography of this man or to learn about the circumstances and reasons which led to the defense of the city during which he used the strategy of scorched earth³. Wrocław, which was declared a fortress in 1944, since 16th February 1945 was at the same time ruthlessly destroyed by the German army and by the artillery shelling of the First Ukrainian Front Army under the command of marshal Ivan Koniev, which besieged the city. Battles in the ruins of the fortress lasted until May 6th – Berlin surrendered earlier than that. The escape from the city before the capitulation – a mystified departure from a makeshift airport which was built after demolishing the development quarters of the present Grunwaldzki Square – ended the Wrocław aspect of Karl Hanke's biography.

In search of a story

The article is an attempt at a subjective interpretation of one of the authentic aspects of Karl Hanke's private life and then linking it with the decision to destroy the over seven-hundred-year old historical city, of which he was to be a defender.

I tried to answer the question of reasons lying behind the fact that a party official with no military experience, a longtime personal secretary of Joseph Goebbels, Minister of State in the Ministry of Propaganda of the Third Reich was in August 1939 immediately delegated to the line troops on the Polish border and then after returning from the front at the turn of 1941 took up the post of

² Willa została w 2008 r. wpisana do gminnej ewidencji obiektów zabytkowych, obecnie jest remontowana i adaptowana na obiekt hotelowy.

³ Pierwszym opublikowanym w Polsce dokumentem obrony Festung Breslau był pamiętnik księdza Paula Peikerta [5], w którym pod datami dziennymi odnajdujemy kolejne etapy zagłady miasta. Do lat 90. XX w. był to jedyny dostępny tekst, tym bardziej cenny, że pisany przez Niemca.

² In 2008 the villa was entered into the municipal register of historical buildings and it is currently being renovated and adapted for a hotel.

³ The first document of the defence of Festung Breslau which was published in Poland was the diary of Father Paul Peikert [5], where we can find the subsequent destruction stages of the city under particular dates. Until 1990^s it was the only available text and all the more valuable due to the fact that it was written by a German.

Josepha Goebbelsa, minister stanu w Ministerstwie Propagandy III Rzeszy został w sierpniu 1939 r. błyskawicznie oddelegowany do wojsk liniowych na granicy z Polską, aby po powrocie z frontu na przełomie 1940/1941 r. objąć stanowisko gauleitera we Wrocławiu. Kolejne pytanie dotyczyło aktu niesubordynacji w stosunku do rozkazów Ministra Przemysłu i Uzbrojenia Rzeszy Alberta Speera, w sytuacji gdy funkcjonowanie w ramach totalitarnego systemu III Rzeszy było zdeterminowane bezwzględny posłuszeństwem. Postępowanie wbrew zarządzeniom, lekceważenie instrukcji czy jakakolwiek indywidualna decyzja graniczyła z samobójstwem⁴ [6]. Rozkaz z końca 1942 r. był skierowany do gauleiterów i nakazywał ochronę obiektów zabytkowych uszkodzonych podczas nalotów aliantów.

Barbara W. Tuchman w pracy *Szaleństwo władzy. Od Troi do Wietnamu* przedstawiła tezę, że charakter determinuje przeznaczenie [7, s. 14]. Postacie historyczne, które stały się podmiotami jej badań, to ludzie naznaczeni destrukcyjnymi cechami charakteru. Przed czytelnikiem przesuwają się barwna galeria socjopatów, którzy dzięki swoim umiejętnościom manipulacji ludźmi, okrucieństwu, chciwości, egoizmowi i kompleksom tworzyli polityczną mapę świata. *Dramatis personae* tej historii to zaszczepione władzą jednostki, które deprawują otoczenie poprzez osobisty przykład bezkarności, jaką daje władza. Nad tą osobliwą „galerią” unosi się paradygmat bezwzględności jako nieodłącznej cechy władzy⁵. Tuchman, kończąc jeden z rozdziałów swojej książki – nie podając jednak źródła cytatu – pisze tak: *Powiedziano kiedyś, że gdyby można było zamienić w rolach Hamleta i Otella, nie doszłoby do żadnej tragedii. Hamlet natychmiast przejrzałby Jagona, a Otello ani chwili nie wahałby się zabić króla Klaudiusza [...] domysły mają swój czar, lecz to rzeczywiste działania tworzą historię* [7, s. 288].

Materiałami źródłowymi, na podstawie których przygotowałam kalendarium wydarzeń determinujących etapy życia bohaterów tej historii, są opracowania pamiętników oraz pamiętniki polityków III Rzeszy i osób powiązanych z nimi towarzysko. Cytowane w nich ma-

Gauleiter in Wrocław. Another question referred to the act of insubordination in relation to the orders of the Minister of Industry and Reich Armaments Albert Speer in the situation when the functioning under the totalitarian system of the Third Reich was determined by absolute obedience. Acting against directives, disregarding instructions or any other individual decision was on the brink of suicide⁴ [6]. The order from the end of 1942 was addressed to Gauleiters, imposing protection of historical buildings which were damaged during air raids by the allies.

Barbara W. Tuchman in her work *Madness of power. From Troy to Vietnam* presented the thesis that destiny is determined by character [7, p. 14]. Historical figures that constituted the subject of her research were people marked with destructive features of character. The reader can observe a colourful gallery of sociopaths who thanks to their skills of manipulating human beings, cruelty, greed, selfishness and complexes formed a political map of the world. *Dramatis personae* of this story are represented by individuals poisoned by power who corrupt the environment through their personal example of impunity that power gives. A paradigm of cruelty as an integral feature of power hovers over this peculiar “gallery”⁵. Tuchman, when ending one of the chapters of her book – without indicating the source of the quote – writes: *It was once said that had it been possible to replace the roles of Hamlet and Othello, there would not have been any tragedy. Hamlet would immediately see Iago through and Othello would not hesitate a moment to kill King Claudius [...] speculations do have their charm, but it is real actions that make history* [7, p. 288].

The source materials, on the basis of which I prepared a calendar of events that determined the life stages of the heroes of this story, consisted of diaries and memoirs of politicians of the Third Reich and persons socially connected with them. The archival materials, which are cited there, are currently in the German state archives in Koblenz and Berlin⁶. Selected monographic publications

⁴ Jest możliwa jeszcze jedna hipoteza, biorąca pod uwagę tzw. spiszek gauleiterów z lat 1941–1942. Polegał on na samowolnej interpretacji przez prawie wszystkich gauleiterów zarządzeń Speera dotyczących postępowania z substancją zabytkową w bombardowanych przez aliantów niemieckich miastach. Zarządzenie zezwalało na wyburzenia zniszczonych obiektów zabytkowych tylko wtedy, gdy ich rekonstrukcja i odbudowa znajdowała się w planach programu modernizacji miast III Rzeszy. Ponieważ fundusze przeznaczone na te cele były przekazywane do budżetu gauleiterów, w ich interesie było zawyżanie kosztów przedsięwzięcia [6, s. 380–381, przyp. 7, s. 391].

⁵ Podczas lektury książki – wydanej w Polsce dopiero w 1992 r. – początkowo zaskakujący wydawał mi się fakt pominięcia przez Tuchman tak klasycznych przypadków „szaleństwa lub bezmyślnej przekory władzy”, jak *casus* Adolfa Hitlera w latach 1933–1945. Autorka z erudycyjną brawurą opisała okrucieństwa popełniane przez antycznych bohaterów Wschodu i Zachodu, zanalizowała czarne tajemnice papieżstwa, przywołała anglosaskich generałów wojny secesyjnej oraz koszmary lokalnych wojen po 1945 r. Wydaje się, że szaleństwa władzy nazistowskiej lat 1939–1945 oglądane z perspektywy lat 80. XX w. miały już niski potencjał badawczy – wykorzystany w niezliczonych tomach prac naukowych, które ukazały się od lat 60. XX w.

⁴ There is another possible hypothesis, which takes into consideration the so-called gauleiters’ plot from the years 1941–1942. It consisted of an arbitrary interpretation of Speer’s regulations by almost all gauleiters, which regulation dealt with the treatment of the historical substance in German cities bombed by the Allies. The regulation permitted demolition of destroyed historical buildings only when their reconstruction and restoration was included in the modernization program plans of the Third Reich cities. Since the funds allocated for these purposes were transferred to the budget of gauleiters, it was in their interest to inflate the costs of the enterprise [6, pp. 380–381, ft. 7, p. 391].

⁵ While reading the book – which was not published in Poland before 1992 – what surprised me at first was the fact that Tuchman omitted such classical cases of “madness or mindless contrariness of power” as *casus* of Adolf Hitler in the years 1933–1945. With erudite bravado, the author described cruelties committed by ancient heroes of the East and the West, then she analyzed dark secrets of the papacy, mentioned Anglo-Saxon generals of the American Civil War and nightmares of local wars after 1945. It seems that the madness of the Nazi government in the years 1939–1945 viewed from the perspective of the 1980s already had a low research potential as it had been exhausted in countless volumes of research papers that appeared since the 1960s.

⁶ This article is one of the drafts prepared with a view to a larger form. I am sharing my thoughts on this subject later on. I realise that a few of the topics which are only hypothetically outlined here can be

teriał archiwalne znajdują się obecnie w państwowych niemieckich archiwach w Koblenji i Berlinie⁶. Materiałem uzupełniającym realia środowiska stały się wybrane publikacje monograficzne pojawiające się lawinowo na rynku wydawniczym od lat 90. XX w. Do specjalnie założonego folderu „Hanke” trafiały fragmenty rozmów, opinie, cytaty z pamiętników osób będących w latach 1933–1945 w najbliższym otoczeniu Kancelarii Rzeszy. Postać Karla Hankego – jednego z najwyższych urzędników III Rzeszy, sekretarza stanu w ministerstwie propagandy – przewija się także w monografii E.C. Króla, opisującej mechanizm działania niemieckiej administracji [8]. Folder zapełniał się notatkami z coraz częściej publikowanych materiałów przedstawiających środowisko kulturowe nazistowskich Niemiec, a pochodzących z sukcesywnie otwieranych archiwów. Szczególnie interesujące informacje znajdowały się w pamiętnikach kobiet związanych z politykami III Rzeszy [9]. Wszystkie prowadziły do konkluzji, że w 1938 r. Karl Hanke nawiązał toksyczny romans z Magdą Quandt-Goebbels, żoną ministra propagandy. Romans, który w dramatyczny sposób musiał zaważyć na jego dalszej karierze i mógł przyczynić się do zachowań bliskich szaleństwu władzy – *prowadzeniem polityki sprzecyjnej z własnym interesem, łączeniem bezsensu z okrucieństwem* – opisywanemu przez Tuchman [7, s. 50–52]. Od 1940 r. Wrocław stał się dla Hankego punktem wygnania z Berlina i Kancelarii Rzeszy, w której budował całą swoją partyjną i państwową karierę od 1933 r.

Narracja – w poszukiwaniu formy

Po dziesięciu latach powracam do tematu... Hipoteza o emocjonalnym stosunku do miasta, które stało się dla bohatera przymusowym wygnaniem, zaczyna nabierać waloru prawdopodobieństwa, gdy staramy się poznać kontekst sytuacji. *Dramatis personae* to postacie z kręgów najbardziej prominentnych urzędników Kancelarii III Rzeszy, polityków, przyjaciół i członków ich rodzin. Szukając analogii do historii, którą się zajmuję, bez obaw możemy skierować swoją uwagę w historyczne rejony dworskich tragedii miłości, walki o władzę, zdrady, zbrodni i kary. Zmieniły się tylko didaskalia, ale emocje pozostały tak samo intensywne. Biorąc pod uwagę towarzyski i wizerunkowy – także w sensie propagandowym dla III Rzeszy – kontekst emocji towarzyszących tym zdarzeniom, mogą być one jeszcze bardziej intensywne. Opowieść o fatalnie ulokowanym uczuciu, zdradzie i wygnaniu, a w końcu być może o świadomym zniszczeniu miasta wygnania łączy w sobie kilka dramatycznych wątków.

⁶ Artykuł jest jednym ze szkiców przygotowanych z myślą o większej formie. Dzielę się przemyśleniami na ten temat w jego dalszej części. Zdaję sobie sprawę z tego, że kilka obecnie tylko hipotetycznie zarysowanych wątków możliwych jest do wyjaśnienia po źródłowej kwerendzie w aktach personalnych Karla Hankego i Magdy Goebbels, znajdujących się w Berlin Document Center oraz w zbiorach Archiwum Federalnego w Koblenji (Bundesarchiv Koblenz) – Zestaw NL 118 zawierający dokumenty wytworzone przez Ministerstwo Propagandy i Oświecenia Publicznego III Rzeszy.

that started appearing rapidly on the publishing market since the 1990s constitute the material which supplements the environment reality. Fragments of conversations, opinions, quotes from diaries of the people who were in the immediate vicinity of the Reich Chancellery in the years 1933–1945 were collected in a special folder named “Hanke”. The figure of Karl Hanke – one of the highest officials of the Third Reich, the Secretary of State in the Ministry of Propaganda – also appears in the monograph by E.C. Król, which describes the mechanism of the German propaganda [8]. The folder was filled with notes coming from the materials which were more and more frequently published and which depicted the cultural environment of Nazi Germany, coming from successively opened archives. Particularly interesting information could be found in memoirs of the women connected with the Third Reich politicians [9]. All the information led to the conclusion that in 1938 Karl Hanke started a toxic love affair with Magda Quandt-Goebbels, the propaganda minister’s wife. The romance which was bound to influence his career in a dramatic way and might have contributed to his behaviour close to the madness of power – *pursuing a policy contrary to one’s own interest and combining senselessness with cruelty* – as described by Tuchman [7, pp. 50–52]. From 1940 Wrocław became for Hanke an exile after being expelled from Berlin and the Reich Chancellery where he had been building his entire party and state career since 1933.

Narration – in search of a form

Ten years after, here I come back to the topic... The hypothesis of an emotional relation to the city, which became a forced exile for our hero, begins to take up a probability value when we try to get to know the context of the situation. *Dramatis personae* are the characters of the most prominent officials in the Chancellery of the Third Reich, i.e. politicians, friends and members of their families. When searching for an analogy to the story I am dealing with, without any doubt we can now turn our attention to historical areas of courtly tragedies of love, struggles for power, unfaithfulness, crime and punishment. The only aspect that changed were the didascalies (stage instruction), but the emotions remained just as intense. Taking into account the social and image context – also in the propaganda sense for the Third Reich – pertaining to emotions accompanying these events, they may be even more intense. A story of a fatally located feeling, unfaithfulness and exile, finally perhaps a conscious idea of destroying the city of exile thus combines several dramatic plots.

The topic outlined like this calls for a special manner of narration. Intuitively I felt that the form of a scientific

explained in more detail with the use of the source query in the personal files of Karl Hanke and Magda Goebbels which are kept in the Berlin Document Centre as well as in the collections of the Federal Archives in Koblenz (Bundesarchiv Koblenz) – Set NL 118 containing documents produced by the Ministry of Propaganda and Public Enlightenment of the Third Reich.

Tak zarysowany temat wymaga szczególnego sposobu narracji. Intuicyjnie czułam, że forma naukowego artykułu spłaszczy temat, a narzędzia analizy psychologicznej, jakimi dysponuje historyk sztuki, są niewystarczające. Brałam pod uwagę różne formy narracji dla tej historii – także posłużenie się pastiszem gatunków literackich; ludową „pieśnią dziadowską” o nieszczęśliwie zakochanym i porzuconym kochanku. Przywoływałam melodię piosenki *Lili Marleen* – opowiadającej o dziewczynie oczekującej na żołnierza pod berlińskimi koszarami. Zastanawiałam się nad nowymi bohaterami piosenki, Karolem i Magdą – taka forma mieściłaby się w skandalizującej konwencji berlińskich kabaretów⁷. Tekst o cechach referatu naukowego... przypisy wymagałyby konsultacji konsylium profesorów psychiatrii. Forma scenariusza filmowego... być może, tym bardziej że w tle tej historii jest wątek poboczny. „Godowy taniec” ministra propagandy Rzeszy Josepha Goebbelsa wokół Leni Riefenstahl i pułapki godne Clausewitza zastawiane przez ową „drugą żonę Rzeszy” właśnie na Goebbelsa [9]. Recenzentów mojego artykułu proszę o wybaczenie stylistycznych prowokacji – ale profesor Janusz L. Dobesz jest ich wytrawnym wielbicielem...

Dla historii miasta istotne pozostaje pytanie, dlaczego wydano rozkaz totalnego zniszczenia Wrocławia wbrew instrukcjom Ministra Uzbrojenia III Rzeszy Alberta Speera. Rozkaz tym bardziej zastanawiający, że główny bohater dramatu był w latach 30. XX w. protektorem, mecenasem, w końcu jedynym przyjacielem Speera [6, s. 175–176]. W warunkach gospodarki wojennej, gdy sytuacja na froncie zbliżała się do klęski, niesubordynacja gauleitera mogła być jednoznaczna z samobójstwem nie tylko politycznym...

Dramatis personae

On – Karl August Hanke, urodzony 22 sierpnia 1903 r. w Lubaniu (Lauben), nauczyciel w berlińskiej szkole zawodowej, do partii wstąpił w 1928 r., w 1930 r. zwolniony został z posady przez władze miasta z powodu bojówkarskich akcji przeprowadzanych na rzecz NSDAP⁸ [11, s. 152] (il. 1). W 1931 r. jako „przekonany przeciwnik systemu” mianowany przez Goebbelsa na stanowisko kierownika organizacyjnego partii w Berlinie i kierownika wydziału w urzędzie propagandy NSDAP [11, s. 193]. Opisany przez Speera jako [...] *prosty, ale inteligentny i pełen energii młody czeladnik młynarski* [6, s. 32]. Bezrobotny architekt (ale dysponujący małym mercedesem) Speer i kierownik obwodu zachodniego berlińskiego oddziału partii Hanke spotkali się po raz pierwszy w 1930 r. pod willą w dzielnicy Grunnewald. Speer był tymczasowo

study may flatten the topic since the psychological analysis tools of an art historian are insufficient. Hence I considered various forms of narration for this story – also a pastiche of literary genres; a folk song about an abandoned lover unhappily in love. I evoked the melody of the song *Lili Marleen* – it tells about a girl waiting for a soldier near the Berlin’s barracks. I was thinking about new heroes of the song, i.e. Carl and Magda – this form would be within the infamous convention of Berlin cabarets⁷. The text of the nature of a scientific paper... the footnotes would require consultations with professors of psychiatry. The form of a screenplay... perhaps, as there is a subplot in the background of this story. A “mating dance” of the Minister of Propaganda of the Third Reich Joseph Goebbels around Leni Riefenstahl and the traps of Clausewitz type laid by the “second Reich lady” just on Goebbels [9]. I must ask the reviewers of my article to forgive me the use of such stylistic provocations – but Professor Janusz L. Dobesz is a sophisticated admirer of them...

In terms of the history of the city, it remains an important question why, in spite of the instructions of the Minister of Armaments of the Third Reich Albert Speer, an order of the total destruction of Wrocław was given. All the more puzzling order if we recall the fact that in the 1930s the main character of the drama was a protector, a patron and finally the only friend of Speer [6, pp. 175–176]. In the war economy conditions when the situation on the front was approaching defeat, insubordination of the Gauleiter could have been tantamount not only to a political suicide...

Dramatis personae

He – Karl August Hanke, born on 22 August 1903 in Luban (Lauben), was a teacher at a vocational school in Berlin, he joined the party in 1928, in 1930 he was dismissed from his post by the city authorities due to his militant actions carried out for the NSDAP⁸ [11, p. 152] (Fig. 1). In 1931 as a “determined opponent of the system” he was appointed by Goebbels as the organization head of the party in Berlin and head of the propaganda department of the office of the NSDAP [11, p. 193]. Described by Speer as [...] *a simple, but intelligent and energetic young journeyman miller* [6, p. 32]. The unemployed architect (but having a small Mercedes) Speer and Hanke, the head of the western district of the Berlin department of the party, met for the first time in 1930 near the villa in Grunnewald district. Speer was temporarily a driver whom Hanke asked to design the rooms of the villa to be used as the party district seat. The architect was impressed by Hanke’s aesthetic sense as Hanke suggested designs from

⁷ W latach 1939–1945 *Lili Marleen* stała się najbardziej znaną żołnierską piosenką, opowiadającą o tęsknocie kochanków rozdzielonych wojną. Wprawdzie tekst powstał w 1915 r., ale przecież jego temat jest ponadczasowy tak jak i uczucia.

⁸ Data urodzenia ustalona na podstawie dokumentu „Terminarz urodzinowy adiutantury Hitlera”, zawierającego listy z zestawieniem nazwisk i dat urodzin osób z otoczenia Hitlera. Bundesarchiv Berlin NS 10/124 [10, s. 370].

⁷ In the years 1939–1945 *Lili Marleen* became the most famous soldier’s song, telling the story of lovers separated by war longing for each other. Although the text was written in 1915, its topic is timeless like feelings are.

⁸ Date of birth was established on the basis of document “Birthday Schedule of Hitler’s Adjutancy” which contained a list of names and dates of birth of the people from Hitler’s environment. Bundesarchiv Berlin NS 10/124 [10, p. 370].

Il. 1. Karl Hanke, zdjęcie wykonane w 1924 r., wykorzystane w ulotce reklamowej nr 81 papierosów „Schwarz Weiss” w roku 1932. Slogan: Männer und Ereignisse unserer Zeit (źródło: http://collections1.yadvashem.org/arch_srika/1A-245G/108A-143G/126DO7_.jpg [data dostępu: 8.07.2015])

Fig. 1. Karl Hanke, a photo taken in 1924, used in a leaflet advertising No. 81 of “Schwarz Weiss” cigarettes in 1932. Slogan: Männer und Ereignisse unserer Zeit (source: http://collections1.yadvashem.org/arch_srika/1A-245G/108A-143G/126DO7_.jpg [accessed: 8.07.2015])

kierowcą, któremu Hanke zaproponował aranżację pomieszczeń willi na siedzibę obwodową partii. Architektka zainteresowała zmysł estetyczny Hankego, który przy wyborze nowych tapet zasugerował projekty pochodzące z wzorcowni „Bauhausu”. Po słowach Speera, że [...] są to tapety komunistyczne, młody kreisleiter zbył tę uwagę szerokim ruchem ręki: Bierzemy co najlepsze od wszystkich, także od komunistów [6, s. 33–34]. Tak rozpoczęła się znajomość, która przerodziła się z czasem w przyjaźń. W jakiej mierze była to przyjaźń bezinteresowna, możemy się tylko domyślać, analizując portfel zleceń młodego architekta w latach 1933–1940 [6, s. 33–57, 48–53, 126–130], [12]. W 1932 r. kreisleiter otrzymał awans na osobistego adiutanta Goebbelsa. Z chwilą dojścia Hitlera do władzy w marcu 1933 r. Hanke pełnił już odpowiedzialną funkcję osobistego referenta, aby w lipcu tegoż roku awansować do stopnia radcy ministerialnego. W lutym 1938 r. kariera Hankego w Kancelarii Rzeszy osiągnęła apogeum. Na skutek rozład personalnych związanych ze zmianami w ministerstwie spraw zagranicznych,

the showroom “Bauhaus” when choosing new wallpapers. After the words of Speer saying that [...] *this is communist wallpaper, the young kreisleiter ignored the comment with a broad movement of his arm: We take the best from everyone, even from the communists* [6, pp. 33–34]. Thus their acquaintance began, which later turned into friendship. To what extent this friendship was disinterested, we can only guess by analyzing a backlog of orders of the young architect in the years 1933–1940 [6, pp. 33–57, 48–53, 126–130], [12]. In 1932 the kreisleiter was promoted to the personal adjutant of Goebbels. As soon as Hitler came to power in March 1933 Hanke already performed the responsible function of a personal referent and in July of the same year he was promoted to the ministerial adviser. In February 1938 Hanke’s career reached its apogee in the Reich Chancellery. As a result of personal reshuffling connected with changes in the Ministry of Foreign Affairs, he was promoted to the post of the Secretary of State in the Ministry of Propaganda – at the request of Goebbels himself. In August 1939 Hanke resigned from the post of the Secretary of State and “volunteered” to an armoured regiment in Lehr with which he participated in the 1939 September campaign in Poland and then he fought with the 7th Armoured Division of General Erwin Rommel in France as a lieutenant [11, pp. 296–335]. According to personal folders contained in the Archive in Koblenz, his official resignation from the post of the Secretary of State took place only in the mid-1940. His next official assignment was Wrocław [12, p. 49].

She – Johanna Maria Magdalena Behrend, born on 11 November 1901 in Berlin-Kreuzberg⁹ (Fig. 2). The family situation was complicated: *Parents did not have enough time to take care of Magda’s education* [13, p. 22]. A graduate of the “Institute of Virgo Fidelis” (Order of St. Ursula) in Brussels, Kolmogerna junior high school in Berlin and a boarding girl-school in Goslar. In 1920 she first married Günther Quandt, one of the richest manufacturers of German textile and automotive industries, who was 21 years older than her. Neglected, but at the same time strictly controlled by her husband, in 1927 she had a love affair with a 29-year-old man who appeared in the biographies under the pseudonym “Ernst”. Betrayed Quandt reacted violently, driving his unfaithful wife out of the house with only a few suitcases [13, pp. 24–25]. Her life situation was accurately characterized by biographer Erich Ebermayer: *She is talented and resourceful, but she is cursed – as many other so-called ladies from the society who know enough to claim to be educated, but in reality they cannot do anything to be able to earn a living* [14, pp. 86, 89–90]. In 1929 Magda Behrend-Quandt got divorced, she was paid a compensation and alimony to their son, but only until the time she remarried¹⁰. Soon a romantic meeting of

⁹ Date of birth could not be verified on the basis of the document “Birthday Schedule of Hitler’s Adjutancy” because the “November” card does not exist. Bundesarchiv Berlin NS 10/124.

¹⁰ The argument determining the course of the divorce proceedings was a bundle of love letters by Quandt written to his lovers, which was successfully seized by Magda’s lawyer. This history was repeated ten years later in another relationship.

awansowano go na stanowisko sekretarza stanu w ministerstwie propagandy – na wniosek samego Goebbelsa. W sierpniu 1939 Hanke opuścił stanowisko sekretarza stanu, zgłaszając się jako „ochotnik” do pułku pancernego w Lehr, z którym uczestniczył we wrześniowej kampanii w Polsce oraz we Francji w 7. Dywizji Pancerniej generała Erwina Rommla, w stopniu porucznika [11, s. 296, 335]. Według teczki osobowej znajdującej się w Archiwum w Koblencku formalną dymisję z urzędu sekretarza stanu złożył dopiero w połowie 1940 r. Następnym przydziałem służbowym był Wrocław [12, s. 49].

Ona – Johanna Maria Magdalena Behrend, urodzona 11 listopada 1901 r. w Berlinie-Kreuzbergu⁹ (il. 2). Sytuacja rodzinna skomplikowana: *Rodzice mieli za mało czasu, aby troszczyć się o wychowanie Magdy* [13, s. 22]. Wychowanka „Instytutu Virgo Fidelis” (klasztor urszulanek) w Brukseli, gimnazjum Kolmorgena w Berlinie i pensjonatu dla dziewcząt w Goslar. Pierwszy raz wyszła za mąż w 1920 r. za Günthera Quandta, jednego z najbogatszych przemysłowców niemieckich branży tekstylnej i motoryzacyjnej, starszego od niej o 21 lat. Zaniedbywana, ale jednocześnie restrykcyjnie kontrolowana przez męża, nawiązała w 1927 r. romans z 29-letnim mężczyzną, który w biografach występuje pod pseudonimem „Ernst”. Zdradzony Quandt zareagował brutalnie, wypędzając z domu niewierną żonę tylko z kilkoma walizkami [13, s. 24–25]. Jej sytuację życiową trafnie scharakteryzował biograf Erich Ebermayer: *Jest zdolna i obrotna, ale cięży na niej klątwa – tak jak na wielu tak zwanych damach z towarzystwa, które wiedzą wystarczająco wiele, aby uważać się za wykształcone, ale w rzeczywistości nie potrafią nic, co by im pozwoliło zarobić na utrzymanie* [14, s. 86, 89–90]. W 1929 r. Magda Behrend-Quandt otrzymała rozwód, jednorazowe odszkodowanie i alimenty na syna przysługujące tylko do czasu ponownego wyjścia za mąż¹⁰. Wkrótce doszło do romantycznego spotkania Magdy Behrend z kuzynem prezydenta Herberta Hoovera – obu poznała jeszcze w 1926 r. podczas podróży z mężem do USA. Jak napisała w pamiętniku jej przyjaciółka, Henrietta von Schirach: *Spotkanie doprowadziło do krótkiej, burzliwej historii miłosnej, którą kontynuowano w Berlinie* [13, s. 26], [15, s. 174]. Rozstanie pary było dramatyczne, zakończone wypadkiem samochodowym, w którym Magda została ciężko ranna i wiele miesięcy przebywała w berlińskim szpitalu, lecząc złamane kości czaszki [14, s. 110–111]¹¹.

W lecie 1930 r. doszło do pierwszego spotkania Magdy Behrend z dr. Josephem Goebbelsem, gauleiterem Berlina. Miało ono miejsce w Pałacu Sportu w Berlinie, na wiecu zorganizowanym przez NSDAP. Mówca zrobił

Il. 2. Joanna Maria Magdalena Quandt-Goebbels – oficjalny portret, 1932 (źródło: Bundesarchiv, Bild 146-1973-034-56 / CC-BY-SA [CC BY-SA 3.0 de (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/de/deed.en>)], via Wikimedia Commons) [data dostępu: 8.07.2015]

Fig. 2. Joanna Maria Magdalena Quandt-Goebbels – an official portrait, 1932 (source: Bundesarchiv, Bild 146-1973-034-56 / CC-BY-SA [CC BY-SA 3.0 de (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/de/deed.en>)], via Wikimedia Commons [accessed: 8.07.2015])

Magda Behrend with the cousin of the President Herbert Hoover took place – she met the two of them in 1926 during the journey with her husband to the United States. As her friend Henrietta von Schirach wrote in a diary: *The meeting led to a short and passionate love story which was continued in Berlin* [13, p. 26], [15, p. 174]. The parting of the couple was dramatic and culminated in a car accident in which Magda was seriously injured and stayed in a Berlin hospital for many months where her broken bones of the skull were treated [14, pp. 110–111]¹¹.

In the summer of 1930 Magda Behrend met doctor Joseph Goebbels, the Gauleiter of Berlin. It took place in the Palace of Sport in Berlin, at a rally organized by the NSDAP. Magda was so much impressed by the speaker that she willingly applied for a job – fluent English, Italian and French, her beauty and good manners – in the management of the Berlin district party. She received the job in the secretarial office of the deputy Gauleiter of Berlin without any problems, where she was quickly

⁹ Data urodzenia nie mogła być zweryfikowana na podstawie dokumentu „Terminarz urodzinowy adiutantury Hitlera”, ponieważ karta „listopadowa” nie istnieje. Bundesarchiv Berlin NS 10/124.

¹⁰ Argumentem decydującym o przebiegu rozprawy rozwodowej stał się pakiet listów miłosnych Quandta do kochanek, które udało się przejąć adwokatowi Magdy. Historia powtórzyła się 10 lat później, w innym związku.

¹¹ Powodem rozstania była odrzucona przez Magdę propozycja małżeństwa.

¹¹ The reason for the separation was Magda's refusal to a marriage proposal.

na niej tak wielkie wrażenie, że Magda zgłosiła swoją chęć do pracy – biegły angielski, włoski i francuski, uroda oraz dobre manery – w kierownictwie partii okręgu berlińskiego. Bez problemów otrzymała posadę w sekretariacie zastępcy gauleitera Berlina, gdzie szybko awansowała i już w listopadzie zajmowała się partyjnym archiwum prasowym i równie skutecznie dr. Goebbelsem, pełniąc funkcję osobistej tłumaczki. Magda Quandt i Joseph Goebbels wzięli ślub 19 grudnia 1931 r., w obecności Adolfa Hitlera, który pełnił funkcję świadka. Rejestracja małżeństwa odbyła się w domu sołtysa w miejscowości Goldenbow, a kościelny ślub w obrządku ewangelickim w majątku rodzinnym Quandtów [12, s. 140, 143, 149]¹².

Włoska podróż – luty 1939

Kryzys w małżeństwie rozpoczął się w 1935 r. z powodu kolejnego romansu Goebbelsa, tym razem z czeską gwiazdą filmową Lídą Baarovą, ale stał się też później (1938) katalizatorem związku pomiędzy Magdą Quandt-Goebbels a Karlem Hankem – wówczas pełniącym funkcję sekretarza stanu w ministerstwie propagandy¹³. Skandal, który po trzech latach godził już poważnie w reputację ministra propagandy Rzeszy, w 1938 r. zbiegł się z dramatycznymi wydarzeniami politycznymi – zajęciem Czech i Moraw. Gorączkowy ton wpisów Goebbelsa w *Dziennikach* dotyczący intryg politycznych zbiega się z równie gorączkowymi zapisami *skandali z babami* [11, s. 291]. We wrześniu 1938 r., aby ratować sytuację wymykającą się spod kontroli, Goebbels wysłał do swojej żony Hankego, który miał pełnić funkcję pośrednika – mediatora w sprawie ugody małżeńskiej. Do kręgu powierniczek zdradzonej żony – zaliczały się do nich panie Emma Goering, Henriette von Schirach, Eleonor Quandt, Leni Riefenstahl – dołączył sam sekretarz stanu w urzędzie męża. Mediacje okazały się na tyle skuteczne, że małżonkowie zawarli rozejm na trzymiesięczny okres próbny *ze względu na interesy polityki państwowej*¹⁴.

Albert Speer, niezwykle dyskretny w swych wspomnieniach, także pisze o koalicji, jaką zawarli z Hankem, tym razem dla ratowania wizerunku pani Goebbels. Relacja Speera brzmi następująco: *Goebbels miał wiele przygód miłosnych; na poły ubawiony, na poły oburzony jego sekretarz stanu Hanke opowiadał, jak to Goebbels miał w zwyczaju szantażować młode aktorki filmowe. [...] czymś więcej był jednak stosunek do Baarovej. Jego żona odżegnała się wtedy od niego i żądała, by wyprowadził*

promoted and already in November she dealt with the party press archives and with Doctor Goebbels equally effectively, performing the role of his personal translator. Magda Quandt and Joseph Goebbels got married on December 19, 1931 in the presence of Adolf Hitler, who witnessed the ceremony. The marriage was registered in the mayor's house in Goldenbow and the church wedding in the Protestant rite took place in the family estate of the Quandts [12, pp. 140, 143, 149]¹².

Italian journey – February 1939

The crisis in their marriage began in 1935 due to another Goebbels' love affair, this time with the Czech film star Lída Baarová and later (1938) it also became a catalyst of the relationship between Magda Quandt-Goebbels and Karl Hanke – he then held the post of the Secretary of State in the Ministry of Propaganda¹³. In 1938 the scandal, which after three years already seriously tarnished the reputation of the Reich Propaganda Minister, coincided with the dramatic political events – occupation of Bohemia and Moravia. The hectic nature of entries in Goebbels' *Diaries* concerning political intrigues coincides with an equally hectic records of *scandals with women* [11, p. 291]. In September 1938 in order to save the situation which started to get out of control, Goebbels sent Hanke to his wife, who was supposed to act as an intermediary – mediator in their marriage settlement. The circle of confidants of the betrayed wife – they were Emma Goering and Henriette von Schirach, Eleonor Quandt, Leni Riefenstahl – was joined by the Secretary of State himself who worked in the office of her husband. The mediations proved to be so successful that the couple declared a truce for a three-month trial period *due to the interests of the state policy*¹⁴.

Albert Speer, who was extremely discreet in his memoirs, also writes about the coalition which was concluded with Hanke in order to save the image of Mrs Goebbels this time. Speer's record is as follows: *Goebbels had many love affairs; his Secretary of State Hanke who was half-amused and half-disgusted talked about how Goebbels was in the habit of blackmailing young film actresses. [...] however, his attitude to Baarová was something more. Then his wife renounced him and demanded that he move out and leave her and the children. Hanke and I were totally on the side*

¹² Burzliwe okoliczności poprzedzające formalny związek są skrupulatnie notowane w *Dziennikach*, o których ich badaczka i edytorka Elke Froelich pisze: [...] *zachowały niemal do końca charakter poważnej i sumiennej relacji kronikarskiej, pomimo narcystycznego samouwielbienia i autosugestywnej kłamliwości* [11, przyp. 7, s. 438]. Okoliczności towarzyszące organizacji uroczystości zaślubin w majątku byłego męża Magdy Goebbels stanowią materiał na osobną historię towarzyskich rozgrywek w środowisku przyszłych prominentów III Rzeszy.

¹³ Początek romansu z Lídą Baarovą zbiega się w czasie z otwarciem kolejnego tomu *Dzienników*, które Goebbels ozdobił mottom *Najdziksze życie jest najpiękniejsze* [10, s. 249].

¹⁴ Cytat z pamiętnika Alfreda Rosenberga, w: [11, s. 280, przyp. 320].

¹² Unusual circumstances preceding their formal relationship are meticulously recorded in the *Diaries*, about which its researcher and editor Elke Froelich writes as follows: [...] *Almost till the end they remained a serious and conscientious chronicle report in spite of narcissistic self-glorification and auto-suggestive mendacity* [11, ft. 7, p. 438]. The circumstances accompanying the organization of the wedding ceremony in the estate of the former husband of Magda Goebbels could constitute the material for a separate story of social affairs in the environment of future prominent figures of the Third Reich.

¹³ The beginning of a love affair with Lída Baarová coincides in time with the opening of the next volume of the *Diaries*, which Goebbels decorated with the following motto *The wildest life is the most beautiful* [10, p. 249].

¹⁴ A quotation from the diary by Alfred Rosenberg, in: [11, p. 280, ft. 320].

się od niej i od dzieci. Hanke i ja staliśmy całkowicie po stronie pani Goebbels; Hanke tymczasem skomplikował jeszcze kryzys małżeński, zakochał się bowiem w o wiele starszej żonie swego ministra [6, s. 177]. „Nic tak nie plami kobiety jak atrament” – ta stara mądrość dotyczy także pakietu listów Baarovej do Goebbelsa, które Hanke przejął w biurze sekretarza stanu i wręczył Magdzie. Sprokował w ten sposób zaostrenie i tak trudnej sytuacji, jednocześnie dając do zrozumienia, jak bardzo zależy mu na przychylności damy [13, s. 48].

Z kolejną inicjatywą pomocy wystąpił Speer, sądząc, że wyjazd na wakacje uciszy berlińskie emocje: *Chcę pomóc jej wyjść z kłopotliwej sytuacji, zaprosiłem ją, aby wybrała się razem z nami na południe* [6, s. 176]. Program podróży do Włoch perfekcyjnie zaplanował za-fascynowany sztuką antyku Speer. Do grona najbliższych przyjaciół, do których należeli Josef Thorak, Arno Breker, Robert Frank, Karl Brandt z małżonkami, dołączyła nieco później Magda Goebbels – *incognito*. Trasa podróży wiodła po południowych Włoszech i Sycylii, obejmując najbardziej interesujące regiony. Według relacji Speera: *Hanke pragnął za nią jechać, w czasie podróży zasypywał ją listami miłosnymi, lecz ona zachowywała wyraźną rezerwę* [6, s. 177]¹⁵. Atmosfera tej podróży, nagły i tajemniczy wyjazd Magdy Goebbels do Rzymu, gdzie z wizytą państwową przebywał jej mąż wraz z Hankem, dodatkowo budowały atmosferę rodzącego się kolejnego kompromitującego romansu. Według relacji Speera awanse czynione żonie szefa przez Hankego wymykały się zdecydowanie akceptowanym w towarzystwie grani-com adoracji, jednak okazały się skuteczne [11, s. 291, przyp. 421].

W tym czasie interesująca jest – ze względów emocjonalnych – relacja pomiędzy Goebbelem a Hankem. Ralf Reuth po przestudiowaniu stenogramów z rozmów prowadzonych w ministerstwie doszedł do wniosku, że [...] *wiele wypowiedzi Hankego z tego czasu cechuje dystans wobec przełożonego, zwłaszcza iż ten ponownie usiłował wciągnąć go w krąg swoich przygód. Nastrój podczas składania raportów ministrowi przypominał już na przełomie 1938/1939 roku chłodną, zimową scenę. Również Goebbels odczuwał emocjonalny dyskomfort, będąc zmuszony [...] często omawiać nieprzyjemności mnie dotyczące ze swym sekretarzem stanu Hankem* [11, s. 287, 291, przyp. 421]. W lecie 1939 r. Magda Goebbels była już kochanką Hankego. Volker Elis Pilgrin twierdzi, że podjęła ona grę niezwykle ryzykowną w ówczesnych realiach politycznych i towarzyskich. Dowodziłoby to siły uczucia łączącego obojga lub manipulacji ze strony Magdy – chęci zemsty za upokorzenia, których doznawała ze strony Goebbelsa. Pilgrin zwraca uwagę także na to, że gdyby nie szczególna protekcja Hitlera wobec Magdy, ta kompromitująca dla ministra sytuacja mogłaby zakończyć się szybko i radykalnie – skazaniem Hankego pod byle pretekstem za zdradę stanu [12,

of Mrs. Goebbels. In the meantime Hanke complicated the marriage crisis because he fell in love with the much older wife of his minister [6, p. 177]. “Nothing stains a woman more than ink” – the old wisdom also refers to the bundle of letters written by Baarová to Goebbels, which Hanke seized in the office of the Secretary of State and handed over to Magda. In this way he made the situation, which was already difficult, even worse at the same time making it clear how much he cared for the favour of the lady [13, p. 48].

Speer offered another initiative of help in the belief that going on holidays would stifle Berlin emotions: *To help her get out of this embarrassing situation, I invited her to go with us to the south* [6, p. 176]. The itinerary of the trip to Italy was perfectly planned by Speer who was fascinated by the art of antiquity. The group of closest friends, including Josef Thorak, Arno Breker, Robert Frank, Karl Brandt with their spouses, was a little bit later joined by Magda Goebbels – *incognito*. The tour itinerary covered southern Italy and Sicily, including the most interesting regions. According to Speer’s report: *Hanke wanted to follow her; during the journey he showered her with love letters, but she stayed clearly reserved* [6, p. 177]¹⁵. The atmosphere of this trip, a sudden and mysterious departure of Magda Goebbels’ to Rome, where her husband was on a state visit with Hanke added to the atmosphere of another disgraceful love affair. According to Speer’s report, the way Hanke courted his boss’ wife was definitely beyond the limits of adoration that could be generally accepted by the society, however, it proved to be effective [11, p. 291, ft. 421].

At that time, the relationship between Goebbels and Hanke – due to emotional reasons – seems to be quite interesting. Ralf Reuth after having studied the transcripts of talks at the Ministry arrived at the conclusion that [...] *many of Hanke’s statements from that period are characterized by the distance to his boss, especially that he was trying to drag him into the circle of his adventures again. The atmosphere, while delivering reports to the minister at the turn of 1939, reminded of a cold winter scenery. Goebbels also felt some emotional discomfort by being forced to [...] often discuss unpleasant things concerning me with my Secretary of State Hanke* [11, pp. 287, 291, ft. 421]. In the summer of 1939 Magda Goebbels was already Hanke’s lover. Volker Elis Pilgrin claims that she played an extremely risky game in the political and social reality of those times. This would show the strength of the feeling that connected them or Magda’s manipulation – a desire for revenge for the humiliation she experienced from Goebbels. Pilgrin also draws attention to the fact that if it had not been for the special favoritism of Hitler towards Magda, this embarrassing situation for the minister could have ended quickly and radically – sentencing Hanke for high treason under any pretext [12, pp. 48–49]. Speer assessed the situation as follows: *In the meantime the matter of Hanke and Frau Goebbels*

¹⁵ Obrona dobrego imienia Frau Goebbels odbywała się także bardziej spektakularnymi metodami. W *Dziennikach* Goebbels skarży się na publikę, która podczas seansów krzyczała *Precz z k...q ministra*, a także na karykatury, które pojawiały się na mieście [11, s. 277, 280–281].

¹⁵ The defense of the good name of Frau Goebbels also took the form of more spectacular methods. In the *Diaries* Goebbels complains about the audience shouting *Down with the minister’s b...h!* as well as about caricatures that appeared in the city [11, p. 277, 280–281].

s. 48–49]. Speer ocenił sytuację następująco: *Sprawy Hankego i Pani Goebbels dojrzały tymczasem na tyle, że ku przerażeniu wszystkich wtajemniczonych, chcieli się pobrać. Nierówna para: Hanke był młody i porywczy, ona znacznie (?) starsza, elegancka dama z towarzystwa. Hanke nalegał na Hitlera, aby zgodził się na rozwód, ale ten odmawiał, mając na uwadze rację stanu* [6, s. 180]. Speer był także świadkiem rozpaczy Hankego – w swoim domu w Berlinie – na wiadomość, że Goebbelsowie goszczący na festiwalu w Bayreuth pod wpływem pani Wagner i Hitlera pojednali się. Scenerią dla kończącego się romansu była opera Wagnera *Tristan i Izolda*, [...] której wysłuchaliśmy, siedząc w wielkiej środkowej łoży – Hitler, małżeństwo Goebbelsów, pani Winifreda Wagner i ja. Siedząca po mojej prawej ręce pani Goebbels nieustannie cicho płakała, patrząc przed siebie [6, s. 181].

Kwestia skali – kwestia emocji

Po klęsce i kompromitacji w Bayreuth, niemal natychmiast – w sierpniu 1939 r. – Hanke odszedł ze stanowiska sekretarza stanu w ministerstwie propagandy i zgłosił się „na ochotnika” na front wschodni – szczęśliwie był to dopiero początek II wojny światowej. Po odbyciu u boku generała Rommla spektakularnego wjazdu do Paryża porucznik Hanke odebrał swój nowy przydział – stanowisko gauleitera Dolnego Śląska (il. 3). Scenerię berlińską zastąpiła rzeczywistość wielkiego miasta, które wymagało przygotowania do funkcjonowania w stanie gospodarki wojennej. Praca urzędnicza zastąpić musiała splendor Kancelarii Rzeszy. Pilgrin napisał wprost: *Po aferze z Baarową Karla Hanke przeniesiono. Został gauleiterem Śląska i tam się ożenił* [13, s. 49]¹⁶. W realiach wojennych Niemiec Hanke stał się człowiekiem niewygodnym z ideologicznego i propagandowego punktu widzenia. Dwa razy zdradził swojego szefa, Josepha Goebbelsa, narażając go na gniew kanclerza, a nawet zagrożenie dymisją. Jednocześnie Hanke zbyt wiele wiedząc o kulisach funkcjonowania III Rzeszy, mógł być niebezpieczny. Speer przypuszczał, że przed surowszym wyrokiem niż „zesłanie” na Śląsk mogła jeszcze go ochronić Magda Goebbels – ulubienica Hitlera, ikona niemieckiego macierzyństwa. Być może właśnie dzięki niej otrzymał swój służbowy przydział do Wrocławia [14, s. 70], [15, s. 188].

Z punktu widzenia charakteru relacji społecznych kariera polityczna Hankego splatająca się z karierą zawodową Speera oraz ich wieloletnia przyjaźń jest interesującym wątkiem, ukazującym mechanizm funkcjonowania na najwyższych szczeblach władzy w III Rzeszy. W przypadku Hankego jest to również historia upadku i degradacji, tłumionych emocji i wścieklej bezsilności wobec ludzkiej natury, epizodu który mógł spowodować „efekt motyla” – zagładę miasta.

Jak wyglądała urzędnicza kariera wygnanego z Berlina dygnitarza? W latach 1940–1941 Karl Hanke urzą-

Il. 3. Karl Hanke we frontowym mundurze z dystynkcjami porucznika 7. Dywizji Pancerniej Erwina Rommla, 1939/1940
(źródło: http://www.wv2incolor.com/german_leadership/hanke.html [data dostępu: 8.07.2015])

Fig. 3. Karl Hanke in the front uniform with the insignia of lieutenant of the 7th Armoured Division of Erwin Rommel, 1939/1940
(source: http://www.wv2incolor.com/german_leadership/hanke.html [accessed: 8.07.2015])

became so serious that, to the dismay of all the initiates, they wanted to get married. Uneven couple: Hanke was young and impetuous, while she was much (?) older; an elegant lady of the society. Hanke urged Hitler to agree on a divorce, but he refused taking into consideration the national interest [6, p. 180]. Speer also witnessed Hanke’s despair – in his house in Berlin – at the news that the Goebbels had reconciled at the festival in Bayreuth under the influence of Mrs. Wagner and Hitler. The setting for the ending of this love affair was Wagner’s opera *Tristan and Isolde* [...] *that we listened to while sitting in a large central lodge – Hitler, the Goebbels, Mrs. Winifred Wagner and me. Sitting on my right hand, Mrs. Goebbels constantly cried quietly, looking straight ahead* [6, p. 181].

The question of scale – the question of emotions

After the defeat and embarrassment in Bayreuth, almost immediately – in August 1939 – Hanke resigned from the post of the Secretary of State in the Ministry of Propaganda and “volunteered” to the eastern front – luckily it was only the beginning of World War II. After a spectacular entry of troops to Paris along with General Rommel, Lieutenant Hanke received his new assignment – the post of Gauleiter of Lower Silesia (Fig. 3). The Berlin scenery was replaced by the reality of a great city

¹⁶ Związek małżeński Karla Hankego z baronessą Fredą von Fircks *primo voto* Johnson został zawarty 25 listopada 1944 r. we Wrocławiu, a więc już po ogłoszeniu miasta twierdzą. Jej akta personalne nie figurują w Berlińskim Centrum Dokumentów.

Il. 4. Karl Hanke, przemówienie do obrońców Festung Breslau, marzec 1945 [źródło: Bundesarchiv, Bild 183-1989-1120-502 / CC-BY-SA [CC BY-SA 3.0 de (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/de/deed.en>)], via Wikimedia Commons [data dostępu: 8.07.2015]]

Fig. 4. Karl Hanke, a speech to the defenders of Festung Breslau, March 1945 (source: Bundesarchiv, Bild 183-1989-1120-502 / CC-BY-SA [CC BY-SA 3.0 de (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/de/deed.en>)], via Wikimedia Commons [accessed: 8.07.2015])

dzał swoją służbową rezydencję we Wrocławiu, przy Alei Akacjowej 17/19, prowadząc rasową czystkę w architekturze Borka i zlecając wykonanie planów chronionej enklawy administracyjnej, strzeżonej przez stacjonujący w pobliskiej willi oddział Luftwaffe [4]. Ze względów propagandowych i ideologicznych był to modelowy przykład nowego ładu w przedwojennej, profesorskiej dzielnicy. Być może na ostateczny kształt projektu willi wpływ miały rozmowy ze Speerem, który wielokrotnie kontaktował się z Hankem na szczeblu służbowym – pełnił wówczas funkcję pełnomocnika Rzeszy do spraw obronności Śląska.

We wspomnieniach jednej z ostatnich rozmów z Hankem Speer wyraził zaniepokojenie tonem fanatyzmu w jego wypowiedzi na temat obrony Wrocławia: [...] *mówił z patosem, Rosjanie nie zdobędą go nigdy. Raczej spalę go*. Kilka linijek dalej: *Wysuwałem zastrzeżenia, ale Hanke upierał się przy swoim [...] w końcu jednak udało mi się go przekonać o zabytkowych walorach przynajmniej tej budowli* [Ratusza] [6, s. 506–507].

Rozmowa odbyła się w styczniu 1945 r. i należy sądzić, że złagodzenie stanowiska gauleitera było raczej niezobowiązującym ustępstwem w stosunku do ministra niż obietnicą zmian w strategii obrony twierdzy. Speer

that required some preparation for the functioning in the conditions of war economy. An office job was supposed to replace the splendor of the Reich Chancellery. Pilgrin just wrote: *After the scandal with Baarová Karl Hanke was transferred. He was appointed Gauleiter of Silesia and he got married there* [13, p. 49]¹⁶. In the context of wartime Germany Hanke became a persona non grata from the ideological and propaganda point of view. He betrayed his boss Joseph Goebbels twice exposing him to the wrath of the chancellor and even the threat of dismissal. At the same time Hanke, who knew too much about the functioning of the Third Reich Behind Closed Doors, could be quite dangerous. Speer believed that Magda Goebbels – Hitler's favourite and an icon of German motherhood – was the only one who was able to save him from a more severe punishment than "exile" to Silesia. Perhaps it is thanks to her that he received his official assignment to Wrocław [14, p. 70], [15, p. 188].

Taking into consideration the nature of social relationships, Hanke's political career which went along with Speer's professional career as well as their long friendship, is an interesting theme showing the mechanism of functioning at the highest levels of power in the Third Reich. In the case of Hanke it is also the story of failure and degradation, suppressed emotions and furious powerlessness in the face of human nature, the episode that might have caused a "butterfly effect" – the destruction of the city.

What did the office career of a dignitary who was exiled from Berlin look like? In the years 1940–1941, Hanke arranged his official residence in Wrocław at 17/19 Akacjowa Street and conducted race cleansing in Borek architecture, commissioning the execution of plans of a protected administrative enclave by a Luftwaffe squad that was stationed in a nearby villa [4]. Due to propaganda and ideological reasons it was a model example of a new order in a pre-war professor district. It is quite probable that the final form of the villa design was influenced by talks with Speer who quite frequently contacted Hanke officially – at that time he performed the function of the Reich representative for Silesia defense issues.

In his memoirs, when referring to one of the last conversations with Hanke, Speer expressed his concern about the tone of fanaticism in Hanke's speech on Wrocław defense: [...] *he spoke with pathos, the Russians will never conquer the city. I'd rather burn it*. A few lines later: *I made objections, but Hanke insisted on his ideas [...] but in the end I managed to convince him about the historical qualities of at least this building* [Town Hall] [6, pp. 506–507].

The conversation took place in January 1945 and we can think that the Gauleiter's attitude becoming less aggressive was a noncommittal concession in relation to the minister rather than a promise of changes in the strategy of fortress defense. Speer also recalled conversations in the living room with green armchairs, when drinking a glass of cognac he confided to Hanke all his troubles

¹⁶ Hanke married Baroness Freda von Fircks *primo voto* Johnson on November 25, 1944 in Wrocław, i.e. after Wrocław was proclaimed a fortress. Her personal files do not appear in the Berlin Document Centre.

wspominał także rozmowy w salonie z zielonymi fotelami, kiedy z lampką koniaku zwierzał się Hankemu ze swoich kłopotów z uzbrojeniem, zaopatrzeniem wycofujących się armii i brakiem ludzi do pracy, obniżeniem morale, męczącymi inspekcjami w terenie. Czy podczas tych rozmów Hanke nie czuł nienawiści, żalu i złości, konfrontując swoją pozycję z pozycją przyjaciela? Czy Speer będący świadkiem upokorzenia Hankego w czasach romansu z Magdą Goebbels jeszcze był dla niego przyjacielem, czy tylko niewygodnym świadkiem katastrofy? Czy Wrocław – miasto zesłania – był jego osobistym wrogiem przypominającym każdym swoim murem o klęsce, miastem, które prowokowało do „ukarania” go w sposób ostateczny? Co czuł, pamiętając o tym, jak wprowadzał bezrobotnego i nieśmiałego architekta na ministerialne salony III Rzeszy, był jego protektorem i pierwszym zleceniodawcą – odkrył go, jak przyznaje to sam Speer? W roku 1940 Speer pełnił funkcję ministra uzbrojenia, a zakres jego kompetencji był praktycznie nieograniczony [6, s. 322–486], [12, s. 176–220]. Kontynuował także w wolnych chwilach misję zleconą mu przez kanclerza Adolfa Hitlera – plantowanie za pomocą artylerii berlińskiej osi wschód–zachód pod budowę Germanii, nowej stolicy Tysiącletniej Rzeszy.

Sytuacja, w której Hanke musiał odgrywać rolę miłego gospodarza, była naprawdę emocjonalnie obciążająca i powodująca kumulację negatywnych nastrojów. Może chciał rzeczywiście spalić to miasto w akcie bezsilnej nienawiści – może nawet autoagresji. Te wszystkie retoryczne pytania i hipotezy w świetle współczesnych teorii przeniesienia relacji emocjonalnych na inne obiekty nie wydają się nieprawdopodobne. Szczególnie, gdy konfrontujemy je z zapisami księdza Peikerta [5] i pastora Horninga prowadzonymi od 25 lutego 1945 r. do dnia kapitulacji Festung Breslau, 6 maja. Ukazują one osobiste wręcz okrucieństwo Hankego wobec miasta i jego mieszkańców [16].

Zdaję sobie sprawę, że problemy strategiczne związane z obroną Festung Breslau były zdeterminowane zdecydowanie poważniejszymi przesłankami niż toksyczny romans Hankego. Dyskusja na temat strategii i sensu tak dramatycznej obrony Wrocławia trwała w powojennych Niemczech kilkanaście lat. Jej bibliografię podają Kazimierz Jońca i Adam Konieczny w podstawowej do tej pory polskiej publikacji [16]. Coraz częściej powtarzają się opinie o niezrozumiałym z powodu znaczenia militarnego Wrocławia w schyłkowym okresie wojny oporze. Książką obiektywizującą spór była wspólna publikacja komendantów twierdzy – generałów Hansa von Ahlfena i Hermanna Niehoffa [17], która stała się próbą rehabilitacji dowództwa pozostającego pod presją polityczną coraz bardziej nieobliczalnego, niepanującego nad emocjami Hankego. Polskie wydanie tej książki dotarło do rąk czytelników dopiero w końcu lat 90. XX w. Do dziś najbardziej obiektywnymi opisami bezsensownej zagłady miasta, metodycznie – dzielnicami – podpalanego przez *sonderkommando* są relacje księdza Peikerta i pastora Hansa Horninga [18]. Celem mojego artykułu nie było przedstawienie militarnej doktryny obrony Festung Breslau, ale przybliżenie psychologicznego aspektu podejmo-

connected with weapons, supplies for a retreating army and lack of people to work, lowered morale, burdensome inspections carried out in the area. During these conversations, did not Hanke feel hatred, grief and anger when confronting his position with the one of his friend? Was Speer, who witnessed Hanke's humiliation at the time of the love affair with Magda Goebbels, still his friend or just an unwanted witness of the disaster? Was Wrocław – the city of exile – his personal enemy reminding him with each wall of the defeat, the city that provoked to “punish” him definitively? What did he feel, remembering the moment of introducing an unemployed and shy architect to the drawing rooms of the Third Reich and being his supporter and the first client? He discovered him as Speer admitted himself. In 1940 Speer performed the function of the Minister of Armaments and the range of his competences was virtually unlimited [6, pp. 322–486], [12, pp. 176–220]. In his spare time he also continued a mission given to him by the Chancellor Adolf Hitler – leveling the east-west axis for the development of Germania, namely a new capital of the Thousand-Year Reich.

The situation in which Hanke had to play the role of a welcoming host was really emotionally hard and resulted in accumulating negative feelings. Perhaps he really wanted to burn this city in an act of helpless hatred – or maybe even of auto-aggression. All these rhetorical questions and hypotheses in the light of contemporary theories of transferring emotional relations to other objects do not seem to be incredible. In particular, when we confront them with the records of priest Peikert [5] and pastor Horning which were made from 25th February 1945 until the day of capitulation of Festung Breslau on 6th May. They show the personal outright cruelty of Hanke towards the city and its inhabitants [16].

I realize that the strategic problems connected with the defense of Festung Breslau were determined by far more serious premises than Hanke's toxic love affair. A discussion about the strategy and the sense of such a dramatic defense of Wrocław was continued in post-war Germany for several years. Its bibliography is presented by Kazimierz Jońca and Adam Konieczny in the so far primary Polish publication [16]. Opinions regarding incomprehensible resistance because of military importance of Wrocław in the final stages of the war occur more and more frequently. The book which presented the dispute in an objective way was a joint publication of the commanders of the fortress – generals Hans von Ahlfen and Hermann Niehoff [17] – which became an attempt at rehabilitating the headquarters which were under a political pressure of Hanke who was increasingly unpredictable and not being able to control his feelings. It was not until the 1990^s that this book was published in Polish and made available to the Polish readers. To date, the most objective descriptions of the senseless destruction of the city done methodically district by district, burnt down by *sonderkommandos* are accounts of priest Peikert and pastor Hans Horning [18]. My article was not aimed at presenting a military doctrine of the defence of Festung Breslau but at concentrating on a psychological aspect of decisions made by Hanke. In my opinion, the fact that

wanych przez Hankego decyzji. Zaniepokojenie Speera stanem emocji gauleitera i dystans do jego decyzji wyrażony podczas spotkań w latach 1942–1944 jest moim zdaniem dowodem na narastanie kryzysu kompetencji Hankego jako obrońcy Festung Breslau. Zdaję sobie sprawę, że dla kompletnego ukazania tła, na którym rozgrywała się tragedia Wrocławia, konieczna byłaby analiza strategii obrony innych twierdz III Rzeszy wiosną 1945 r. – Głogowa i Szczecina. Badania te są prowadzone przez historyków militariów i dostępne w licznych źródłach archiwalnych¹⁷.

Na internetowych forach *Wratislaviae Amici* możemy śledzić żarliwe dyskusje mieszkańców Wrocławia próbujących odnaleźć swoją tożsamość w mieście, odkryć i oswoić jego historię. Spierają się o topografię nieistniejących już wrocławskich ulic i próbują odtworzyć tkankę miasta na podstawie archiwalnych fotografii pozyskiwanych na aukcjach i wydobywanych z rodzinnych albumów. Opublikowane w ostatnich latach zbiory fotografii lotniczych Wrocławia w latach przed wybuchem II wojny światowej i wykonane w roku 1947 ukazują dramat miasta i jego mieszkańców skazanych na władzę gauleitera być może opanowanego żądzą odwetu za niešťczęśliwą miłość [19], [20]. Moim zadaniem była próba ukazania osobistego dramatu człowieka w obliczu maszyny wojennej, uwikłania w emocjonalny, toksyczny związek, który jak ruch skrzydła motyla mógł uruchomić łańcuch wydarzeń zakończonych zagładą miasta.

Speer was upset by the Gauleiter's emotional state and had reservations regarding his decisions expressed during the meetings in the years 1942–1944 proves the increase of the crisis of Hanke's competence as a defender of Festung Breslau. I do realise that in order to achieve a complete background against which the Wrocław tragedy took place, it would be necessary to analyse defensive strategies of other fortresses of the Third Reich in the spring of 1945 – Głogów and Szczecin. This research is carried out by military historians and its results are available in numerous archival sources¹⁷.

On the Internet forums *Wratislaviae Amici* we can follow fervent debates of Wrocław inhabitants who try to find their identity in the city, to discover and be familiarised with its history. They argue about the topography of Wrocław streets that no longer exist and try to reproduce the city tissue on the basis of archival photographs acquired during auctions and taken out of family photo albums. The recently published collections of aerial photographs of Wrocław taken before the outbreak of the World War II and in 1947 present the drama of the city and its residents who were doomed to the Gauleiter's power who was probably full of revenge desire for his unhappy love [19], [20]. My purpose was to try to show the personal drama of a man in the face of the war machine, his entanglement in an emotional, toxic relationship which, like the movement of the butterfly wings, could have started a chain of events ending in the city destruction.

Translated by
Bogusław Setkiewicz

¹⁷ Szczególną rolę w ustaleniu faktów odgrywają członkowie grup rekonstrukcyjnych, których wiedza coraz częściej oparta jest na źródłach archiwalnych ze wspomnianych już w tekście archiwów niemieckich.

¹⁷ A particularly important role in determining facts is performed by members of reconstruction groups whose knowledge is more and more frequently based on archival sources from the aforementioned German archives.

Bibliografia/References

- [1] Gleiss H. (red.), *Breslauer Apokalypse 1945: Dokumentarchronik vom Toteskampf und Untergang eine Deutschen Stadt und Festung am Ende des zweiten Weltkrieges*, Natura et Patria, Verlag Horst G.W. Gleiss, Rosenheim 1986–1997.
- [2] Kempowski W. (red.), *Echlot: Fuga furiosa – ein kollektives Tagebuch Winter 1945*, Bd. 1–4, btb Verlag, Monachium, 2004–2007.
- [3] Hargreaves R., *Ostatnia twierdza Hitlera. Breslau 1945*, Rebis, Warszawa 2014.
- [4] Łukaszewicz-Jędrzejewska E., *Wrocławska rezydencja gauleitera Karla Hanke*, „Architectus” 2003, nr (1–2), 97–111.
- [5] Peikert P., *Kronika dni oblężenia (Wrocław 22.I.–6.V.1945 r.)*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 1964.
- [6] Speer A., *Erinnerungen*, Verlag Ullstein, Frankfurt a.M.–Berlin 1969.
- [7] Tuchman B.W., *Szaleństwo władzy. Od Troi do Wietnamu*, Książnica, Katowice 1992.
- [8] Król E.C., *Propaganda i indoktrynacja narodowego socjalizmu w Niemczech 1919–1945*, Rytm Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1999.
- [9] Trimborn J., *Riefenstahl. Niemiecka kariera*, WAB, Warszawa 2008.
- [10] D'Almeida F., *Światowe życie w czasach nazizmu. Elity europejskie wobec Hitlera*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2009.
- [11] Reuth R.G., *Goebbels*, Iskry, Warszawa 2004.
- [12] Fest J.C., *Speer – biografia*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2001.
- [13] Pilgrin V.E., *Mów do mnie „pani Hitler”. Kobiety jako ozdoba i maska narodowego socjalizmu*, URAEUS, Gdynia 1999.
- [14] Ebermeyer E., *Leben und Tod der Magda Goebbels*, Hoffman und Campe, Hamburg 1952.
- [15] Schirach H., *Frauen um Hitler*, Herbig, Munchen 1985.
- [16] Jońca K., Konieczny A., *Festung Breslau. Documenta obsidionis*, PWN, Warszawa–Wrocław 1962.
- [17] Ahlfen H., Niehoff H., *So kämpfte Breslau*, Motorbuch, Stuttgart 1976.
- [18] Horning E., *Breslau 1945. Erlebnisse in der eingeschlossenen Stadt*, Gottlieb Korn, Würzburg 1975.
- [19] Eysymontt R., Moshban T., *Wrocław na fotografiach lotniczych okresu międzywojennego*, Via Nova, Wrocław 2013.
- [20] Tyszkiewicz J., Kaczmarek M., *Wrocław 1947 fotografie lotnicze*, Via Nova, Wrocław 2009.

Streszczenie

Artykuł jest próbą przedstawienia jednego wątku z prywatnego życia Karla Hankego, gauleitera Dolnego Śląska w latach 1940–1945. Jego poświadczony w materiałach źródłowych – pamiętnikach osób pełniących w latach III Rzeszy najważniejsze stanowiska w życiu politycznym i kulturalnym – związek z Magdą Goebbels, żoną ministra propagandy III Rzeszy, stał się końcem kariery Hankego w Berlinie. Zaangażowanie emocjonalne obu stron było tak duże, że w sprawie ewentualnego rozwodu zdecydować miał sam kanclerz Adolf Hitler. Ze względów wizerunkowych nie wyraził zgody, a Hanke w trybie natychmiastowym został oddelegowany możliwie jak najdalej od Berlina. W styczniu 1940 r. przyjechał do Wrocławia, by objąć stanowisko gauleitera. W porównaniu z berlińskimi realiami, był to dla Hankego upadek i degradacja. Jeden z najbardziej wpływowych ministrów, protektor i przyjaciel artystów – żeby wymienić tylko najbardziej znane nazwiska: Alberta Speera, Lidy Baarovej, Leni Riefenstahl, Gerdy Troost – powiernik osobistych tajemnic Josefa Goebbelsa, a jednocześnie ich zdrajca musiał odnaleźć się w wojennych realiach Wrocławia. W artykule postawiłam hipotezę, że obrona Festung Breslau była aktem osobistej zemsty na mieście za wygnanie ze stolicy i nosi w sobie symptomy „szaleństwa władzy”.

Słowa kluczowe: Karl Hanke, Magda Goebbels, Festung Breslau

Abstract

This article is an attempt to present an episode from the private life of Karl Hanke, the Gauleiter of Lower Silesia in 1940–1945. His love affair with Magda Goebbels, wife of the Third Reich's minister of propaganda, evidenced in source materials – the diaries of major participants in Nazi Germany's political and cultural life – led to the end of his brilliant career in Berlin. The emotional involvement of both lovers was so strong that the issue of a possible divorce was to be decided by the Reich Chancellor, Adolf Hitler, himself. For political and moral reasons the Chancellor refused to give his consent and Karl Hanke was immediately dispatched to a place as distant from Berlin as possible. In January 1940, he arrived in Wrocław, to take up the office of Gauleiter. In comparison to Berlin, for Hanke it meant a fall and a degradation. One of the most influential ministers and a protector, friend of such prominent artists as Albert Speer, Lída Baarová, Leni Riefenstahl or Gerdy Troost, and a confidant to Joseph Goebbels, whom he eventually betrayed – had to find his way in Wrocław's wartime reality. In this article I propose a hypothesis that the defence of Festung Breslau was an act of Hanke's personal revenge on the city for his exile from Berlin and showed symptoms of “a march of folly”.

Key words: Karl Hanke, Magda Goebbels, Festung Breslau

Janusz Dobesz – specjalista od architektury
władzy – w bojowym stroju w karykaturze
Ernesta Niemczyka
Janusz Dobesz – expert on architecture of
power – in a uniform as depicted by
Ernest Niemczyk